

FILOSOFI GAIETARAKO IZTEGI TXIKIA (I)

ATARIA

Orain amar urte EUSKARAZAINTZAK iztegi batzuek egiteko asmoa artu zuen eta ni gelditu nintzan Filosofi Iztegia egiteko. Lan orretarako Tolosa'ra jo nuen Luis Eguia'rengana. Gaixo zegoen eta gaixotasun artatik ilko zan; baiña, burua zeukan argi; euskera amaren agotik ikasi zuen. 1972garren urtean NEURRIZTIA argira eman zuen, KARDABERAZ BILDUMAren bigarren alea. Ona zer esaten nuen liburu aren atarian:

"Luis Eguia'rena da. ANDIMA IBIGANABEITIA SARIA, 1971'garrenean irabazitakoa. Euskalerritik at ibillia izan arren, ez zuan euskerarik aaztu. Gutxiago ere. Aaztu ez, maiteki zaindu baizik. Tolosarra da Eguia. Ta inguru artako errietan ditu bere sustraiak, Euskera jatorra erabiltzen dan tokietan... Ez da ba arritzeko fruituak alakoak irtetzea".

Liburuak 324 orrialde ditu eta badu Iztegi Berezi bat ere gaiari buruzkoa. Badu beste liburu bat ere argitara oraindik eman gabea: ALJEBRA euskera jatorrean bere kabuz egiña, NAURRIZTIA bezela. Oietzaz gaiñera baditu beste erlijio-gaieko liburuak ere argira emanak.

FILOSOFI IZTEGI au udaberrian asi zuen eta iraillaren 15ean (1981) ona zer esaten zidan eskutitz batean:

"Anes: aurreneko itz-sorta ("genetika" arte) zensura pasia zegok, Txomin'en eskuetatik. Bigarrena ("paradigma"raiño) garbi kopiatu bearrean zegok, eta aurki bialduko Txomin'eri. Dana ilbeltzean buka leikela uste diat, Jainkoa lagun. Bañan nola? Or da koxka. Nik alegiña egiten diat, beintzat. Urren arte. Luis Eguia".

Or aitutzen duen TXOMIN Zumarraga'ko eleiz-erretorea zan, TXOMIN IRIGOIEN euskal idazle jatorra, Oiartzungo semea. Beraz IZTEGI au Luis'ek egin eta Txomin'ek aztertutakoa da.

Anes Arrinda

ABSTRACCION (Abstraction) BURU-LAN

Latiñezko ABSTRAHERE aditzak (verboak), alde batera ekartzea esan nai du; eta, filosofi gaietan, alderatze ori BURUZ egiten dan lana da. Adimenak bakarrik egin dezakena. Orixe da, ain zuzen, giza-gogoari berez dagokion eginkizunik jatorrena, berezkoena. Gogaiak (pentsamentuak), izan ere, gure adimenak sortuak dira. Izadiko gauzetatik bakanduak. BURU-LANEZ bereziak.

Jakīña, gauzak ezagutzean ez dira (izadian daudenez) gure buru barruan sartzen; bai ordea, adimenaren eragin indarrez gauzetatik alderatutako gogapenak. Eta berenez zabalkorrek dirala esan genezake. Au da, zer askotara zabaldu ditezke. Adibidez, “Iñaki aberatsa da” diogunean, aberastasun ori, aurrean daukagun Iñaki’ri ezik, iñun, iñoiz eta iñolaz dirudun diran guztiei dagokie. BURU-LANEZ alderatutako gogaia bait da. Hegel’ek berak, giza-pentsakera nolakoa dan adierazi nairik, adimenaren eginkizunik nagusia dala dio.

Ortaz, “abstracción” BURU-LAN esaten ba’degu, “abstracto” BURUZKO esan leikela iruditzen zait.

ABSURDO (absurde/absurd) ITXURA GABEKO

Euskeraz asko dakian bati galdetu nion: “Nola esango zenduke ABSURDO”? Eta, bereala, “ITXURA GABEKO” erantzun zidan. Geroztik, deitura orri bein ta berriz eragiñik, egoki esana dala pentsatu det. “Absurdo”, izan ere, bururik gabe eta zentzuz-kontra egindako gauzari esan oi zaió. ITXURARIK ez duanari. “No tiene visos” esango genduke erderaz.

Gure burura etor ditezken gogapenak iru eratako dituzu: ARRAZOIZKOAK edo adimenaren neurrikoak, ARRAZOIZ-GAIÑEKOAK edo goi-sinismenaren argiz ikasitakoak, eta ARRAZOIZ-KONTRAKOAK edo ITXURA GABEKOAK. Adibidez, OBO (kurpil) KUADRATUA.

ABSOLUTO (/) UTS

“Absoluto” itzak bi zentzu ditu gutxienez: “askatua” eta “naasi gabea”. Latiñezko ABSOLVERE’tik datorrenez, “askatua” dala dirudi. Bañan, filosofiaren argitan, “askatua” itzak ez du ABSOLUTUM ongi adierazten. ABSOLUTUM, izan ere, bakarra da, eta ezin ditekete loturik egona izan, “askatua” izan dala esateko.

Bigarren zentzua askoz egokiagoa degu. “Bien absoluto” ON UTSA da. Ots, “naasi gabea”. Eta, era berean, beste millaka esakuntza: ZUZEN UTSA (okerrik gabea), JAKINTSU UTSA (buru txit onekoa), INDAR UTSA (auleririk gabea) ...eta abar. Ortaz, “absoluto” adierazteko, UTS itzaz balia gaitzekela deritzait.

ALIENACION (Alienation) IGESA

“Alienacion” itza alemanez ENTEREMDUNG esan ci da; eta, erriko izkuntzaz, ALKARTASUN DESEGIÑA esan nai du. Adiskide ziranen arteko asarrea. Alde baneara anka egitea. Igesa.

“Alienacion”, jabetasunaren legeen barruan, zerbaiten jabetasuna bati legez kendu eta beste bati ematea izango litzake. Jabetza aldatzea. Sendagilléen iztegiari, berriz, “alienacion” burua galtzea da. Erotzea. Eta, zenbait filosofoen izkeran (Hegel, Marx, Sartre), “alienación” nolabaiteko IGESA da. Ikus ditzagun irizkiak.

Hegel jaunarentzat, gizonak asieran pentsa-modu xaloa zuan. Tolesik gabea. Egi-egitatzat artzen zituan mundua eta bere inguruko goraberak (gertakizunak). Bañan geroago, bere gogo barruari begiratuaz, zalantzetan asi zan, mundua eta gogo-barrena egiazko gauzak ote ziran. Eta, zalantza orren bultzak eraginda, IGESI egiten omendio gizonak bere inguruari. Eta IGESTE orrek (ala dio Hegel’ek) indar ematen nunbait gizon-izatearen aulari.

Marx iraultzallearen ustez, benetako IGESI egin bearra dagokio gizarte osoari. Gizon guztiak (dirudunak alde batean eta gabeak bestean) elkarrizkari emanaz bizi omen dira, elkarrizkari arteko maitasunaren bearririk gabe. Maitasunak ez du Marx’erentzat zentzurik. Maitasunak giza-maillak berdindu eta bateratu egiten ditu; eta gizadia salbatuko ba’da (au da, bere buruaren jabe nagusi egingo

ba'da), gorrotozko iraultzaren bearrean arkitzen da. Giza-maillen arteko ezin-konponduak su eman bear dio gorroto orri, erabateko aldaketa egin dedin gizarte osoan. IGESIKAKO burruka gogor ortan dago (berak dionez) langilleen azken-garaitza. Eta Erljiioari (maitasun zale dalako) "opio" (belar lo-arazle) deitzen dio.

Sartre jaunak, azkenik, ateo askoren buru izanik, guztiz illun ikusten du gizonaren nortasuna. Giza-bizitza barruz erdibiturik omen dago. Ez omen du beragan gizonak bere izatearen oifarririk arkitzen, eta alperrik ari omen zaio zeruari deika, argitasun izpirik izan dezan. Beltz baño beltzago ipintzen du Sartre'k gizonon izatasuna. Dana gau biurtzen bait da, zentzumen onari IGES egin ezkeru.

ALTERIDAD (Alterité/Otherness) BESTETASUN

Gauzak, egoera batetik bestera igarotakoan, aldatu egin dirala esan oi degu. Aldaketa ortan ba-leike zer-izate berria sortzea, edota lengoa bera geratzea. Dana dala, egoerak berenez aldakorrek dira. Igarotzen errezak. Eta buruz ongi banatu ditezke.

Ortaz, egoera aietako bat (edozein) buruz aldebanatzen ba'degu, une baterako bederen, gañorantzeko egoera guztietatik bereziaz, bakarra dala esan genezake. Gañorantzekoak ez bezelakoa. BESTEA, aientzat. BESTETASUN ori dagokio, beraz, gauza aldakorren egoera bakoitzari.

Renouvier filosofu frantzitarren iritziz, BESTETASUNA da izakien arteko arremanen sorburua. Arremanak, ain zuzen ere, ez-berdintasunean oifarritzen omen dira. BESTETASUNEAN, alegia.

GU itzak (dio Madinier jaunak) NI eta EZ-NI besarkatzen ditu. NI eta BESTEAK. Guztiak (bakoitza bere izanean) errespetatuaz. Maitasunak itzala dio lagun-urkoari (BESTEARI), dio jaun onek berak, eta maitasunik ez danean, basakeria biurtzen da lege. Guztiak BERDIN, (guztiak NI) egin nai izatea, orixe da "diktadore" guztien ero-aldia.

AMBIVALENCIA (Ambivalence) ALDIN-BITASUN

Itz onek, bere erroz, zerbaitek bi zentzu ditula adierazten du. Bi esan nai. Bi balio. Bi aldin. Eta biak batera.

"Psicoanálisis" deritzaion iker-lanak erakusten digunez, izan omen leizke gogo-barren berean elkarren aurkako bi griña. Maitasuna eta gorrotoa, adibidez, norbaiti buruz. Freud'ek dionez, alaxe gertatzen da zenbait buru-nastuen gaitzaldietan; kezka luze gogorrek eta espa min latzak eramandakoan, batez ere. Baita seksu-indarren makal-aldi batzuetan ere. Esate baterako, aldin-bitasun ori (bi aldetarako joera ori) giza-barrengo estualdi latzak sortu dezaken gaitzaldi samingarra da. Aldin-biko gaixoa, izan ere, "bai ta ez" arteko burruka bizian arkitzen da, atsedean gozoaren pozik gabe.

ANALOGON (ORDEKARI)

Ez da gauza erreza Sartre jaunaren pentsakeran sartzea; eta, "L'Imaginaire" liburuan darabilkian ANALOGON itza, kontuz neurtu bearrekoa da. Filosofu onen iritzian, gizon bakoitzaren konzientzia (giza barrena), berak oartzen duanaz baliatzen da, kanpoan dituan edota buru utsezko diran gauzak nabaitzeko. Eta, pentsamodu orri jarraikiaz, gizonaren barruari (konzientziari) "irudigille" deitzen dio; eta gauzaren ordezeko barne-oartze orri ANALOGON edo ORDEKARI. Oartutakoa eta beronen irudia bi mundu dira Sartre'rentzat; eta azken au (gure konzientzi irudigilleak eratzen duana) utsaren utsa dala dio. Entzuten dedan "egiazko" eresia, adibidez, neronek irudizatzen dedan eresiaren ANALOGON omen da; eta buru utsezko irudien eusgarri.

ANARQUISMO (anarchisme/anarchism) LEGE-ETSAIGOA

Lege-etsaiek (anarkistak) Estadu, Lege ta Gobernu dan guztia mundutik erabat kendu bear dala diote; eta erriari bere gixa utzi, gogo duan bidea artzen, iñoren zuzendaritarik gabe. Beren ikurriña bezain beltza dute pentsakera ere. Mac Stirner (1806-1856) eta Pierre Joseph Proudon (1809-1865) izan dira iraul-eskola omen maisu famatuak.

ANTROPOLOGIA (antropologia/antrpology) GIZA-IZTIA

Emeretzi garren mendearen azken aldean sortu zan, GIZONAZ ari dan jakingai berri au. Euskeraz GIZA-IZTI deritzaio. Frantzitar QUATRE-FAGES DE BREAU jauna izan zan, arlo ontan geientsuenik nabarmendua (1810-1892). Gaur dan egunean jakingai au aurrerako pauso aundiak emana da, eta zenbait gai berri besarkatzen ditu: giza-arrazak (endak), giza-jakite maillak (kultura), giza-izkuntzak, eder-lanak eta abar.

ATOMISMO (atomisme/atomism) ATOM-ESKOLA

Griegozko "átomos" itzak ZATI-EZIÑA esan nai du; eta, antziñako fisikalarien iritziz, "átomo" diralako oiek ezin-ausizko lengai gogorak ziran. Izadiko korpuzki guztien osagai txe-txeak.

Iritzi ontakoak izan ziran, ospatsuenen artean, Demokrito eta Epikuro, bata 470'tik 360'ra eta bestea 341'tik 270'ra Jesukristoz aurretik bizituak. Atom-eskolak, gaur dan egunean, garrantzi oso aundia artua du fisikalarien artean. Atomoa ez da, denbora batean uste zan izagai bakuna eta barru-indarrrik gabea. Atomo bakoitza barru-indarrez jositako mundu osoa dala esan diteke. Arritzeko moduko "ekuazioak" egin bear bait dira, atomoaren erraietan diran kemen-gaiak adierazteko. Atom-indarrari esker sortu dira, eta gelditu gabe sortzen, fisika arloko aurrerapen paregabeak. Guztion atsegiñerako geienak, bañan baita batzuk, atom-lergaiak bezela, guztion beldur eta ikara bizirako ere.

AUTONOMIA (autonomie/autonomy) ASKATASUN

"Autonomo" esaten zaio, bere buruaren jabe dan erriari; au da, berak bere buruari jarritako legeen bidez gobernatzen danean. Kant filosofoak, bere gogozko moraltasuna goretsi nairik, gizonak moralaren zaiepan bizi bear zuala zion, benetan azke eta loturarik gabeko izango ba'da. Zergatik? Morala osatzen duten legeak, norberak bere buruari ipifiak diralako. Ortaz, Kant'en ustez, gizonak bere burua du nagusi, eta ortan dago gizonaren askatasuna.

Bañan lege morala, Santo Tomas Akinotarrak erakusten digunez (quaest. XCI, art. II), betitandik dan Jainko-legearen errañu da. Ez gizonak sortua. Gizonari bere izaerarekin batean itsatsia baizik. Ortaz, jatorrizko legea gordetzen duanak, ontasun uts dan Jaungoikoari men egiten dio. Askatasun berberaren iturriari. Eta zer zuzenagorik pentsa diteke, Jainko-erabakien partedun izatea baño?

Mundu zabaleko politikarien arte indarkeri gutxiago, eta elkarren errespeto oberik ba'lego, erri "autonomo" ugariago litzake noski gizadian. Bidegabekeri gutxiago lurrean, eta pozgarrizko buru-jabetasun ederrik pranko erridi zapalduetan.

HETERONOMIA (heterénomie/heteronomy) ASKATASUNIK EZA

Erri "heteronomo", kanpotik ezarritako legez gobernatzen dana dezu. Erri azpiratua. Menderatua. Lotua. Askatasunik gabea. Moralitasun-eza, ala berean, giza-

izate jatorraren ondamendia da. Ustelkeri eta erri-zapalkei guztien sorburu posoitsua.

AXIOLOGIA (axiologie/axiology) BALIO-IZTIA

Griegozko "axios" itzak baliodun esan nai du; eta "axiología" balio-jakintza da. Emen "balio" diogunean, "ajola" edo "garrantzi" adierazi nai degu.

Filosofi eskola onen sortzalea Wilhelm Windeband (1848-1915) izan zan; eta zabaltzale txit ezagunak onen ikasle Rickert (1863-1936), Tröltzsch (1865-1923) eta Bauch (1877-1942).

Oien iritzian, gizonak dituan gogapenak ez dira adimenaren bidez sortzen. Ez dute kanpoko gauzekin zer-ikusirik, ezta giza-zentzuen oarmenarekin ere. Gure gogapenak, misteriozko alkartasun batetik omen datoz. Diran gauzak eta goi-ere-du bikain baten arteko alkartasunetik. Eredu ori guztiz azke ta nagusi dala diote. Diran guztien gaiñekoa. "Balio" deitzen diote, eta zerbaitek (izaki, egite, gogapen, itz) eredu orrekin daukan antza, orixe da beraren balioa. Zenbatez ereduarenkin berdiñagoa izan, balio aundiagoa du. Bañan, eredu ori zer dan adieraztean, egundoko naspilla sortzen dute balio-zaleek. Egia billatzea, zerbait gogo biziaz egiazkotzat artzea omen da. Guk gerok ala erabakitzea. Eta, naspil guztien ondorea agertzeko, egia gure naiaren frutu dala uste dute.

Gaurko egunean "axiologia" deitzen dira, balioei buruz egindako lan eta azterketa guztiak. Oregatik, jakintza berri oni BALIO-IZTI izena dagokiola iruditzen zait.

BIOZFERA (biosphère/biosfere) BIZI-MAILLA

Teilhard de Chardin, Jesusen Lagundiko seme argia, gizaldi ontako filosoforik ospatsuenetakoa degu. Berak dionez, iru iza-mail berezi ditezke, mundu eder onen aurrean. Bata, gaidun izaki ez-bizien maila, GEOSFERA. Bigarrena, gogai edo pentsakizunean maila, NOOSFERA. Eta irugarrena, bizidun guztien maila, BIOSFERA edo BIZI-MAILLA. Lau bizidun mota sarten dira mail ontan: 1) Landare aundi ta txiki guztien mundua, LANDAREDIA; 2) Gizona ez beste animaliak. ABEREDIA abere, pizti, egazti, arrai, arrastakari eta gañerantzeko guztiak; 3) Giza-enda edo arrazak, GIZADIA; 4) Menderik mende izaki bizidunek lurbiran utzitako aztarrenak: ezur ondakiñak, itxas arkaitzak, ikatz basoak eta, esate bate-rako, biziarekin zer-ikusirik izan duen izaki guztiak.

CATARSIS (catharsis) IKUZKETA

Griegozko "catarsis" itzak berez garbikete edo IKUZKETA esan nai du; eta asko erabiltzen da, zenbait buru-gaitzen sendabidea adierazteko. Dala "hipnosis" edo loizunezko egoeraz, dala kimika-gaien bidez gaixoari lo-arazi, eta noizbaiten izandako samifaldiak zeatz-meatz gogorazirik, lasaitasun aundia eta sendabidea eman oi omen zaio. Sendabide oni "catarsis" edo IKUZKETA deritzaio. Barren garbikuntza. Gogo-ikuzketa.

CATEGORIAS (categories/categories) MAILLAK

Aristoteles'ek bere amar "kategori" edo maillak erabiltzen zituan, mundu ontako izakien aldarteak sailkatzeko: zer-izate, zenbat, nolako, arreman, ekite, erame-te, nun, noiz, egoera, oitura.

Kant'ek berriz, "categoria" izenaren bidez beste zerbait agertu nai digu. Guk aldeaz aurretik ("a priori") egiten ditugun gogaiak omen dira. Gogai utsak. Gar-

biak. Eta, sortu ere, gogai oien bidez sortzen omen ditugu gure iritzi edo erabakiak.

Ala berean, erri-izkeraz "categoria" edo MAILLA diogunean, gogapenak eta gertakizunak taldeka txukun biltzeko era agertu nai degu.

CAUSA (cause/cause) SORBURU

Erderazko "causa" mota askotakoa izan leike; eta euskerak mota bakoitzari izen berezia ipintzen dio. Ikus ditzagun zenbait adibide.

1) Causa EFICIENTE / EGILLE, ERAGILLE.— "No hay efecto sin causa", "egiñak EGILLEA du leen". "¿Cual habrá sido su causa?", "Zerk ERAGIN ote dio?".

2) Causa OCASIONAL / BIDE.— "Por causa de Ud.", "Zu zerala BIDE", "Con ocasión de sus bodas de plata", "Aren zillar eztaiak zirala-ta (zirala BIDE)".

3) Causa FINAL / ELBURU.— "Esta es la finalidad de nuestros esfuerzos", "ELBURU ontara dijoaz gure alegiñak" (elburu, jomuga, xede...).

4) Causa ORIGEN / SORBURU.— "A esto se deben nuestras penas", "Ona emen gure atsekabeen SORBURUA" (Emendik datoz...) (sorburu, sorbide, jatorri, erro).

5) Causa EJEMPLAR / EREDU.— "Fue modelo de trabajador honrado", "Langille zintzoen EREDU izan zan".

6) Causa MOTIVO / ZERGATIK.— "¿Por qué motivo lo habrán hecho?", "ZERGATIK (zer dala-ta) egin ote dute?", "Esta fue la causa primordial de su vida", "AUXEGATIK batez ere etorri zan".

7) Causa PRIMERA.— "Dios es la causa primera de todos los seres", "Jainkoa da izaki guztien LEN-EGILLEA".

CIBERNETICA (cybernétique / cybernetics) MAKIN-GIDARITZA

Griegozko "KYBERNETES" itzak zuzentzalle edo GIDARI esan nai du. Itxasontzietan iru gizon ari oi dira gutzienez barkua eramaten. Buru-kapitana agintzen, aurreneko serbitzaria aginduak zabaltzen, eta bigarrena (Iemaria) aginduak betetzen. Gaur makinak bi serbitzarien egitekoa burutzen du, elektro-indarrari esker. Eta, gizonaren esanera, makina bera da agindu-emalle eta agindu-betetzaille. Ez da esatekoa norafioko aldaketa ekarri duan MAKIN-GIDARTZAK gaurko teknika-bideen mundura. Zefiek esan bear zuan, orain urte batzuk, makina utsik (gizonik gabe) illargiraño joan, ango arkaitz puskak artu, eta atzera erten zan toki berera etorteko gauza izan zitekenik? Ori ta beste millaka aurrerapen arrigarri ari dira edatzen, jakintsuen electro-lan ugarietarako esker.

MAKIN-GIDARITZA (makin utsezko gidaritzak) elektro-iztiaren frutu bat da. Ona emen elektro-jakintza beraren beste zenbait frutu: soñudun zinema, telebista, "satelite" edo izar-mutilla, urrun-zaiketa edo kontrola, "ciclotron" edo atom-puskagalluak, txikirako elektro-begia, ekis elektro-izpiak, erradar, argi-neurgailua ("fotómetro"), "tansistor" (irradi-gailua), magneto-soñua, elektro-kontagailuak, "célula foto electrica" (elektro-argi begia) eta beste ezin konta ala tresna berri.

CIENTISMO (SCIENTISME/SCIENTISM) JAKINTZA-ESKOLA

Gizonak jakingai guztiak ezagutu nai lituzke, bere adimen argiaren bidez; bañan gai ugarietarako agertzen zaizkio, guztiak sakondu aal izateko. Iru jakingai talde aundi orain gogoratuko: Teoloji-mailla edo Jainko-iztia, metafisica-mailla edo adimen utsezko pentsakizunak, eta saio-jakintzak (oarketaz atereak).

Teoloji-lanetan jarduteko, au da, Jainkoak agertu dizkigun izadiz gaiñeko egiak alik ondoen sakontzeko, goi-sinismena eta giza-adimena erabili bear ditugu. Bi argi-iturri oien bidez egiñak dira, gizaldietan zear, ainbeste teoloji-zale jakintsuen

idaz-lan jatorrak. Adimen-utsezko gaietarako aski da, berez, giza-arrazoi soillaren ekintza; bañan, ontan ere, goi-sinismenak ez dio gizonari laguntza on besterik egiten. Eta azkenik, saio-jakintzetan jarduteko, alegin guztiz egindako oarketaz baliatzen gera. Zer nun eta noiz gertatzen dan oartu, “fenomenon” esan oi zaion agertzen dan aldartearen berri jaso, eta, adimena lagun dalarik, egiazko jakintza-oiñarriak antola genezazke.

Orrela jaio, azi ta indartu dira izadi-iztia, giza-iztia, bizi-iztia, fisika, kimika, mekanika eta beste saio-izti asko (jakintza “experimental” asko). Esan bearrik ote dago, azter-lan ontarako giza-adimena bearrik bearrena danik, eta teolojiaren aldeko argitasunak (naiz eta beste maillekoa izan) ezin dezakenik kalterik ekarri?

Orra, ordea, Augusto Comte (1798-1857) frantzitar filosofoak, teolojiari eta metafisikari muzin egiñik, saio-jakintzak bakarrik onartzen zituan; eta oarketaz ikus-ikasitako ezagutzak bakarrik “jakintza” deitu zitezkeela zion. Onela sortu zan “positivismo” edo “saio-jakintza eskola”. Bañan zer gerta? Comte jaunaren jarraitzaileak, beren maisuaren iritziak ankaz-gora irauliaz, filosoifiaren beraren aurka ekin zuten, eta “cientismo” deritzan teori argala ekarri. Eskola onentzat, beraz, filosofiak ez du jakintzarekin zer ikusirik; eta, orrexegatik, “cientismo” dalakoari, “jakintza eskola” baño, “filosofi-eza” edo “filosofi guztien aurkako eskola” deitu bear litzaiokeela dirudi.

COGITO

Latiñezko “cogito” itzak “pentsatzen det” esan nai du; eta, frantzitar Renato Descartes jaunaren iritiz (1596-1650), barne-gogapen orixe izan zan bere filosofi guztiaren len-oiñarria. “Cogito ergo sum” esan oi zuan. “Ni pentsale? Banaizen señaie”. Oldozpen ortan ikusten zuan bere ziur-izate guztien iturria; eta, txit barrengo gogoeta ortatik asita, Jaungoikorik ba-dala eta munduko izakiak egitan dirala aitortzen zuan. Filosofi gaietan ezezik, matematika arloan ere jakintsu eta maisu trebea izan zan. Berea du, beste idaz-lan askoren artean, “Geometria Analítica” (“Azter-Neurriztia”) deritzan liburu famatua. Descartes'en pentsakerak indar aundia izan zuan XVII garren mendean, eta oraindik ere ba-du jarraitzaillerik pranko.

CONNOTACION (connotation) ERANSGARRI

Akino'tar Tomas Santuaren eskolastikan asko erabiltzen zan “connotatio” itz au; eta, berez, egokitasun edo egoki datorren gauza esan nai du. Zerbait ongi datorkiona, ots, berari ERANTSI genezaiokena. Eransgarria. Gaurko zenbait filosofuek itz ori bera darabilkite, gauzaren zer-izateari dagokion zerbait adierazteko. Orrela, gizonaren “connotatio” omen da gizon-izaerari dagokion barren-mamia: animala eta adimendun izatea.

CONTINGENCIA (contingence/contingency) BEARREZKO EZ DANA

Latiñezko “contingens” bearrezko ez danari esan oi zaio; bañan “bearrezko” itzak bi zentzu izan dezazke. Bata, erri-izkeraz darabilkiguna: premiazko, utzi-eziñezko. Bestea, filosofi eta teoloji gaietan erabillia: izamendun, berez izatedun. Bigarren zentzu oni begiratuko orain. Ikusmena, entzumena, adimena eta abar ikus-aal izate eta adi-aal izate diran bezela, IZAMENA izan-aal izate dezu. IZAMEN euskal-itza guztiz egokia dala derizkiot, izan-aal izatea adierazteko. Eta, ortaz, berez danari (berezko izan-aal izate duanari) IZAMENDUN deitu genezaioke. Ona emen, labur-labur, IZATEARI buruzko euskal itz egoki batzuk:

- 1) IZAGAI, izateko gai, izan ditekena.
- 2) IZAKIZUN, izango dana.

- 3) IZATEDUN, dan gauza, ez ametsezkoa.
- 4) IZAMEN, izateko aalmen, izan-aal izate.
- 5) IZAMENDUN, berez dana, naitanaiez dana, Jainkoa.
- 6) EZ-IZAMENDUN, izan eta ez-izan leikena, "contingens".

CORTE EPISTEMOLOGICO (Coupure Epistemologique/Epistemological Break) TEORI-EBAKETA

Ari zaizu filosofoa bere pentsakera adierazten, ikusten dituzu aren iritzien oiñarriak, antz-ematen diozu nundik nora dijoan eta nolako eskola agertzen duan; eta bat-batean, len esandakoak ukatuz, bide berriak zabaltzen dizkio bere pentsakerari, eskolako oiñarriak aldatuaz. Une ortan, irizpide berria artu dan unean, TEORI EBAKETA nabari da, eta ez bein bakarrik, Marx iraultzallearen liburuetan. Izan ere, ordurarte "materialismo histórico" erakusten aritu ondoren, germanitarren burubidetara jotzen du, bere aurreko Hegel eta Feuerbach maisuei bizkar emanez.

COSMOLOGIA (cosmologie/cosmology) IZADI-IZTIA

Beti izan du gizonak, bera bizi daneko mundua ezagutzeko gogoia eta artaz teori egokia antolatzeko irrika. Zer da mundua? Zer izadi osoa? Galdera oiei erantzunik sortu zan IZADI-IZTI edo "cosmoloji" deritzan filosofi zatia. Jakiña, saio-jakintzak abantaren aurreratu, eta fisikaren aldetiko teori berriak indartu diranean, antziñako "cosmoloji" zaarra ere gaurkotzen ari zaigu, gaurko jakintza mailletara igotzen. irakurtzekoa da, gai oni buruz, Jacques Merleau Ponty jaunak idatzitako "Cosmologie du XXe siècle" liburua. Gauzak "sub-stare" edo geldi egonean baño, beti sortzen, beti berritzen, beti mugitzen ari dirala dio fisikak. Einstein beraren "relativismo" eskolak ere zer ikusi aundia izan du gaurko IZADI-IZTI berriaren aldaketan.

CULTURALISMO (culturalisme/culturalism) KULTUR-ESKOLA

Anglo-sajondarren arteko antropoloji-zaleak, "psico-analisis" deritzaion gogo-ikerketaz baliatzen dira askotan, munduko enda-arraza bakoizaren kultur-mailla erabakitzeke. KULTUR-ESKOLA, ortaz, gogo-ikerketa eta enda-iztia bateratzen dituan filosofi joera dezu. Freud'etik asita, Malinowski (bere aurreneko lanetan), Ruth Benedict, Kardiner ea Margaret Mead izan dira eskola ontako maisu-buru ezagunak. Bi jakintza auek (enda-iztia eta gogo-ikerketa) alde banatara ibilli izan dira iya beti Frantzian; bañan Roheim jaunak egindako sakontze-lanen ondoren, garbi azaltzen da bien arteko batasunaren bearra. Ikus PSYCHO-ANALYSIS AND ANTROPOLOGY (New York 1950).

DESREALIZACION (DEREALISATION/DEREALISATION) EZEREZTUTZE

"Psiquiatria" deritzaion sendagintza-arloan adierazten danez, buru-nastutako gaixo batzuek gauzak erdi-lañotan eta benetako izatasunik gabe ikusten dituzte, ingurua uts biurtu zaielakoan. Zoro-gaixotasun oni UTS-BIURTZE edo EZEREZTUTZE deitzen diogu.

DETERMINISMO (Déterminisme/Determinism) ALABEARRA

Filosofi eskola onek dionez, gizonaren naimenak era jakiñean beti ari bearra dauka. Beti kanpotiko indarrek eragifiñk eta egitako azkatasunik gabe. Bañan, giza-askatasuna ukatzeko arrazoiak jartzerakoan, alabear-zaleak ez dira iritzi

batera etortzen. Batzuek, metafisikaren kontrako gauza dala diote giza-askatasuna; beste batzuek, askatasun ori eta Jaungoikoaren borondate alda-eziña ezin elkartu ditezkeela; beste batzuek, giza-adimenaren lege jakifiak eta askatasuna ez dirala ongi konpontzen; eta beste batzuek, azkenik, giza-naimena izadiko legeen mendean dagola diote, eta lege oiek naitanaiez bete bear dirala. Esate baterako, alabear-zaleen ustez, giza-naimena bere adimenaren morroi utsa da, eta jabetasunik gabe jarraitu bear du arek agintzen dion bidetik. Eskola onek zearo zapaltzen du gizonaren nortasuna.

DEVENIR (Devenir/Becoming) ALDA-LEGEA

“Devenir” itza latinezko DEVENIRE'tik dator, eta berez ETORRI edo ITZULI esan nai du. Gauzak ixuri, joan, linburtu egiten dirala diogu, beren egonean irauterik ez dutelako. Bañan “devenire” oni zer garrantzi ematen zaion, edota zenbaterañoko aldaketa dakarkian aitortzean, ortxen dago filosofoen arteko eztabaidarik biziena. Auzia ez da atzo bertan asia. Heraclito, filosofo grezitarra, 540-480 urtetan bizitu zan, Jesukristoz aurretik; eta, Izadiari buruzko bere idazkian (idazki onen pusketak bakarrik gorde dira) mundua mugimentu toki eta aldaketa leku dala esaten du. Txit ezaguna da pentsalari onen esakuntza: “PANTA REI”, “dana dijoa”, “dana ixurtzen”, “dana aldatzen”. Aristotele'sen filosofian, berriz, IZATEA guztiz iraunkorra dala aitortzen da. Nabaitzen ditugun aldaketak “accidens” bakarrik dirala. Ots, ez dutela izakiaren mamirik ikutzen. Axal-axaleko goraberak dirala. Descartes'ek berak, XVII garren mendean, gizadiaren bizikera asko aldatuko dala dio, eten gabe datozen aurrerapenai esker; bañan aldakuntza orrek ez duala gizonaren espiriturik urratuko. Giza-adimenak gero ta obeto ta errezago ezagutuko duala noski egia, bañan bere barrengo iza-aldaketarik gabe. Eta ori, gizonaren izate sakona beti irauteko egiña dalako.

“Devenir” dalakoaren gai ontan, oso beste era batez mintzatzen da Nietzsche jauna. Onen ustez, ezer diran gauza guztiak barruan dute arra. Beera bearra. Akitu bearra. Utsera bearra. IZAN eta EZ-IZAN, biak elkarren leian arkitzen dira izaki bakoitzean. Eta burruka ortatik omen dator, aularen eroriarekin, indartsuaren garaitza. Ustel dan guztiaren erioa eta bikain guztien bizia. Izadia, beraz, bein ta berriz beren artean burrukatzen diran IZAN eta EZ-IZAN indarren kondaira da. Azkenik gabeko itzultzea. Nietzsche'ren pentsakeran, batetik ezere federik ez dutenen illuntasun samiiña agertzen da, eta bestetik neurririk gabeko arrokeria. Zer tankerakoa da, izan ere, berak goresten duan gizona, berak itxaro duan “super homo” (gain mailleko gizona)? Guztietatik aparta eta oraindaño izan diranak ez bezelakoa: ez maitalari, bai zapaltzalle; ez kupibera, bai indartsu purrukakoa; ez biotz samurreko, bai serbitze guztien kontrakoa; ez Jainko gurtzalle eta bai bere burua Jainko orde z goraldua. Arrokeri utsaren frutua.

DIACRONIA (Diechorie/Diachronism)

“Diacronia” itza griegozko “dira” eta “cronos” itzetatik dator. “Cronos” ALDI edo denbora da eta “dia” aurre-izkiak zentzu auek izan dezazke: batzutan ALDEBANATZE, bestetan ZEAR (mendi zear, aldi-zear), bestetan ARTEAN (gizonen artean, atsekabe arean), eta bestetan -KIN (nagusiarekin, langilleekin). Emen, filosofi gai auetan, ALDI-ZEAR (aldiz aldi, aldirik aldi) esan nai du. Asko erabiltzen da izkuntzak ALDI-ZEAR edo denboraren denboraz nola aldatzen diran adierazteko. Era ortan egindako izkuntza azterketari “estudio diacrónico” esan oi zaio. “Diacrónico” itzaren kontrakoa SINCRONICO izango litzake; eta ala deitzen zaio BATERA (une berean) egiten dan gauzari.

DIALECTICA (Dialectique/Dialectics) ARRAZOIKETA

“Dialectica” Platon’entzat “elkar-izketa” zala esan leike. Berak esaten zuenez, eztabaida egokien bidez agertzen da egiaren argitasuna; eta gizona orrela, zentzuen maillatik adimenaren goi-mailetara igotzen, benetako filosofi trinkoa iristeraño. Erdi-Aroan “dialectica” itzaz arrazoiketa edo “logica” bakarrik aipatzen zan. Giza-pentsakeraren bideak zuzen eta zeatz godetzea, alegia, ortan yayotasunik garbiena erakutsiaz. Kant’ek ere, XIX garren mendean, “dialectica”-ri “logica” deitzen dio. Arrazoiketa. Bañan beste esan-nai bat emanez. Ea ori bera gertatzen zaie geroztiko filosofo famatuena (Hegel, Marx, Bachelard, Sartre eta abar). Bakoitzak bere erara ulertzen du “dialectica”, egundañooko naspilla sortzen dutelarik. Bañan, alaz guztiz ere, eta sasi jakintsuen naspillak naspil, “arrazoiketak” (dialectikak) bere balio galanta gordetzen du, zentzumenik duten guztien artean. Zer, izan ere, ederragorik, elkar-izketa ondo eramaten ikasi, iñoren arrazoiak onartu, eta, dala gizarteko goraberatan, dala politika arazo estuetan buruz eta lojika garbiz jardutea baño?

DINAMISMO (Dynamisme/Dinamism) KEMENA

“Dinamismo” ta “mecanismo” elkarren kontrako itzak dira filosofi gaietan. Renato Descartes’ek “makinari” aundi bat bezela ikusten zuan mundua, eta makinari ortako aldaketak, fisikaren aldetik, igidura edo mugimentu uts zirala zerizkion. Korputz batak besteari eragindako bultzada. Leibniz’ek, berriz, Newton’en pentsakerari jarraiki, “izadiko erakar indarra” (“gravitacion universal”) aitortzen du; eta, fisika berriaren erakutsiz, munduko ikuspen berezia agertzen. Izadia, agirizko mugimentuz ezezik, barne-indarrez ere josia dago. Descartes’en makinari soillaren orde, Leibniz’ek kemen biziaren mundu arrigarria erakusten. Bi liburu ditugu gai ontan noski aipagarrienak: Newton’en “Los principios matemáticos de la filosofía natural”, 1687’en argitaratua, eta Leibniz’en “Nuevo sistema de la naturaleza y de la comunicación de las substancias”, 1984’an aterea.

DISCURSIVO (Discursif/Discursive) ADIMENEZKO

“Discurso” itzak filosofian ez du “itzaldi” esan nai, adimenaren lanaz sortzen dan gogoeta baizik. Pentsamentu eldua, esango genduke. Oldozpen astiro landua. Beste aldera, berriz, “intuición” deritzana daukagu. Bat-batezko burutapen bizkorra. Adimenaren neke gutxiz eta ikusi utsez (begi ziztan) erretako ezagutza. Oni BEGIRATUZKO ezagutza (conocimiento intuitivo) deituko; eta aurrekoari ADIMENEZKO ezagutza (conocimiento discursivo).

DUALISMO (Dualisme/Dualism) BIGATASUN ESKOLA

BIGATASUN ESKOLA deitzen diogu, elkarren kontrako bi alderdi azaltzen dituan filosofi eskolari. Alderdi oiek berenez desberdiñak eta era banetan ipiñiak dira, txuria eta beltza, eguna ta gaua bezela. (Sokrates’en eskolak garbi agertzen du bikotasun ori. Batetik anima (espiritua) eta bestetik korputza (gaia) noiznai aipatzen bait ditu. Bitasun ori ez da iñoiz zokoratua izan, sartaldeko pentsalari geienen artean. Descartes’ek ere sendo eusten dio bigatasunari; eta, gizonaz mintzatzen danean, onen bi osagaiak (anima eta korputza) batu egin dirala dio, zer-izate berri bat sortzen dalarik. Orretzaz gaiñera, eta bigatasunetik erten gabe, ezin konta ala gogapen burura genezazke, sail ortan sartu ditezkenak: ona eta txarra, zuzena eta okerra, egia eta gezurra, aundia eta txikia, goia eta bea... eta abar, iya azkenik gabe.

**ECONOMIA POLITICA, POLITICA ECONOMICA / ERRI OGASUNKETA,
EKONOMI ERA**

“Economía Política” erriaren alde erabiltzen dan ogasunketa da. Erriaren onerako zaintzen diran ondasunak. Esate baterako, erriko ondasunak nola ondoenik sortu, zabaldu, banatu eta sal-erosi zitezken agertzen digun jakintza.

“Política Económica”, berriz, ekonomia zuzentzeko modua da.

Luis Egia

Jarraitzeko continuara

